

A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetében 2009 tavaszán életre hívott 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely (www.20szadhangja.hu) a maga szerény eszközeivel a magyar társadalomkutatás, ezen belül a kvalitatív módszerekkel készült kutatások örökségét kívánja gyarapítani. Műhelyünk összegyűjti, digitalizálja és közkinccsé teszi a kutatók által felajánlott interjúk, dokumentumok, stb. másolatait. A kutatóműhely célja a magyar szociológia „hangzó” örökségének leltárba vétele, a kvalitatív módszereket alkalmazó műhelyek történetének feltárása és dokumentálása, valamint új történeti szociológiai kutatások kezdeményezése az összegyűjtött interjúk alapján. Sorozatunkban egy-egy, már feldolgozott és online elérhető gyűjteményt mutatunk be azzal a céllal, hogy a kutatók érdeklődését felkeltsük.

TIBORI TIMEA

SÍKLAKI ISTVÁN SZOCIÁLPSZICHOLÓGUS GYŰJTEMÉNYÉNEK BEMUTATÁSA

Síklaki István Az ELTE BTK-n klinikai pszichológusként végzett 1976-ban, 1980-ban ugyanitt egyetemi doktorátust, majd 1992-ben az ELTE Pszichológiai Intézetben CSc kandidátusi címet, 2007-ben pedig Akadémiai Doktor, illetve az ELTE TáTK-n egyetemi tanári címet szerzett. Számos pszichológiai kutatásban működött közre, némelyiket maga vezette. 2010 óta a Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének igazgatója. A szociálpszichológián kívül egyéb területeken is tevékenykedett: médiaszakemberként számos fókuszcsoporthoz vezetett, 1986 és 2000 között pedig a Gondolat Kiadó felelős szerkesztőjeként dolgozott. 2000 óta az MTA Pszichológiai Intézetének tudományos főmunkatársa. Nemzetközileg is elismert szociálpszichológiai kutató.

A 20. Század Archívumnak adott szakmatörténeti interjúban Síklaki István utal rá, hogy pályája kezdetén a kísérleti pszichológia 80-as évekbeli hazai terepén dolgozott sikerrel, de Pléh Csaba biztatására a szociálpszichológia felé fordult. Elsősorban a nyelvi elemek, a memóriakutatás érdekelte, majd a sajtószövegek használatát értelmezte a memóriavizsgálatokban.¹ Azt kutatta, mi teszi a szöveget koherenssé és a sztorit érdekessé számunkra. Kandidátusi dolgozatában tulajdonképpen a társas tudás vizsgálatára vállalkozik kettős identitással: alkalmazott kutatóként a kvalitatív módszereket használja, míg akadémiai kutatóként a társas tudás pszichológiai alapjait keresi, azaz a szaktudományos ismereteket ütközteti a gyakorlati módszertani tapasztalatokkal. Vizsgálódásának kiindulópontja a tudat kognitív és neuro-pszichológiája, melyről már korábban is készített tanulmányokat, könyveket (Síklaki 1980, 1989, 1990). E tanulmányaiban Bartlett (1985) mellett Thorndyke (1977) és Warren és munkatársai (1979) megállapításaira, kísérleteire alapozott.

Az Üzleti Gondolkodók Klubjában tartott előadása után elhangzott interjúban Síklaki így idézi föl a diszszertáció keletkezésének körülményeit:

¹ Ebből írta máig kiadatlan kandidátusi disszertációját (Síklaki 1990a), amely 409_24_1 Nyelv- és szociálpszichológia kutatási sorozatcím alatt megtalálható a gyűjteményünkben.

„A társadalmi kérdések mindig érdekelték, egyszer még filozófiára is jelentkeztem, csak megváltozott a kiírás és nem indult el a szak, helyette lettem pszichológus – de nem bántam meg. Szociálpszichológus pedig úgy lettem, hogy elkezdtem rettentően unni az akkori kísérleti pszichológiát. Memóriát kutattam, az akkori paradigma meg leginkább szólistákkal, vagy pláne értelmetlen szótagok listáival szórakozott. Így találkoztam Bartlettel, aki értelmes szövegekkel, pl. mesékkel próbálta a memóriát (Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány), ráadásul mentorom, Pléh Csaba is erre orientált. Azután a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnál sajtószövegeket kezdtem használni a memóriavizsgálataimhoz. Egyszer csak kollégám, László János így szólt: István, te csinálod a legjobb szociálpszichológiát. Ez maximum álszerénység lehetett tőle, én viszont komolyan vettem, s azóta az identitásom: szociálpszichológus. [...] A szövegek koherenciája izgatott: egy sztorit számunkra mi minden tesz koherenssé – elsősorban nem a nyelvészet szempontjából, bár az alapot az adja meg, hanem az emberi gondolkodás számára – ez persze már megint vastagon szociálpszichológiai kérdés. Kerestem egy izgalmas szöveget, amin a tartalom koherenciáját és a társas tudást lehet vizsgálni, s rátaláltam Eszterházy Péter Kis Magyar Pornográfijából a Csengőfrász c. anekdotára. Ebben olyan kihagyások és utalások hemzsegnek, amik csak akkor érthetőek, azaz a szöveg csak akkor válik koherenssé, ha az olvasó kitölti a ki nem mondott információval. Ez a 80-as évek vége volt, s én szakmunkástanulókkal olvastattam el, akiknek a szöveg 50-es éveket idéző utalásairól (már a cím is) nem igen volt ismeretük. Mit kezd egy ilyen háttértudás nélküli fiatal elme egy ilyen számára zavaros szöveggel. Nagy megnyugvással jutottam arra az eredményre, hogy a koherencia iránti igény és az elménk leleményessége simán felülemelkedik egy ilyen problémán” (Üzleti Gondolkodók Klubja, 2012).

A disszertációban Síklaki arra kereste a választ, milyen tényezők játszanak szerepet abban, hogy egy szöveget összefüggőnek, kereknek érthetőnek találunk. A kutatás célkitűzése kettős volt: egyrészt bemutatni egy új, koherenciateremtő eljárást, másrészt összehasonlítani a koherenciára vonatkozó elméleti feltevéseket a laikusoktól kapott elemzésekkel. A projektív tesztként használt Esterházy novella tökéletes választásnak bizonyult ehhez a kísérlethez. Síklaki kutatásával párhuzamosan a magyar szociológusok közül mások is kísérleteztek a szövegek befogadásának mérésével: a hazai művészetszociológiai és –pszichológiai vizsgálatokban többek (Józsa Péter, Vitányi Iván, Halász László, Sági Mária, Tibori Timea stb.) alkalmazták azt a bartletti megoldást, hogy egy teljes művel vagy esetleg annak „átirataival” mérték a befogadás milyenségét, az eredetiségét.²

Síklaki kutatásának résztvevői budapesti, 17–18 éves szakközépiskolai tanulók voltak, akikről joggal lehetett feltételezni, hogy minimális ismereteik vannak az 50-es évek Magyarországról, így ha egy számukra idegen szövegben nem, vagy alig ismert élethelyzetekkel, társadalmi, gazdasági szituációkkal szembesülnek, az ismereteik hiányát vélhetően konstruált magyarázatokkal fogják kiegészíteni. Erre alapozta Síklaki a két pilléren nyugvó kísérleti módszerét. Egyrészt arra törekedett, hogy a lehető legkevésbé befolyásolja a megkérdezetteket, ne segítse a háttérismeretek hiányainak pótlását, elkerülje a magyarázatot, másrészt az egyéni beszélgetésekkel közvetlenül, a lehető legteljesebb bepillantást akart nyerni azokba a gondolatmenetekbe, amelyek a vizsgált személyeknél a szöveg koherens olvasatának kialakulásához vezetnek. Síklaki dialógus módszerének lényege – és egyben a kutatás sikerének záloga –, hogy olyan párokat hozott létre, akik képesek voltak együttműködni, érvelni a szöveg számukra koherens olvasatával kapcsolatban. A kísérleti eljárást manipulálta: azt a hamis instrukciót adta a tanulóknak, hogy az eredeti szöveget átdolgozta, és azt kell kideríteni, melyek az idegen elemek

2 Erről részletesebben lásd Tibori (2013)

a novellában. Természetesen valójában az eredeti szöveget olvastatta a kísérletben résztvevőkkel.³

A Bartlett-féle sorozatos felidézések módszerét⁴ Síklaki három elemre bontotta. Az olvasást követően az értelmezésről szóló beszélgetést rögzítette, majd a szöveg lényegét leíratta (papír-ceruza), végül a kis elemszámú felmérést egy tömegesebb kvantitatív vizsgálattal zárta. Olyan kérdőívet töltöttek ki a megkérdezettek, azaz a kutatásban résztvevő szakközépiskolai tanulók, amelyben értékelték az olvasmányt és megfogalmazták annak számukra levonható tanulságait.

A felidézési módszer első része ugyancsak kettős kérdésfeltevést tartalmazott:

- Milyen gyakorisággal használják föl érvként az egyes elemeket értelmezve az egyes szöveg-összekapcsoltsági kategóriákat (értsd: miként választották ki az odaillő és az oda nem illő kifejezéseket, szövegrészeket)?
- Miként befolyásolták a befogadók háttérismeretei a szöveg egyes elemeinek megítélését?

A háttérismeretek tartalmára, irányultságára a hangfelvételből következtettek, míg a felidézési kísérlet alapja az a felismerés volt, hogy arra emlékszünk jobban, amit össze tudunk kapcsolni a már meglévő tudásunkkal. Ha pedig már az olvasáskor oda nem illő elemeket találunk, ezek felidézése nehezebb lesz, sőt, meg is változhat az értelmük.

Az egyes fázisok összehasonlítása végül igazolta azoknak a kutatásoknak a jelentőségét, amelyek a mögöttes tudásszerkezetek feltárását veszik célba.

A dialógusok során a résztvevők egymást segítették az érvelésben, az emlékezésben, markánsan megjelentek az összekapcsolhatósági elméletek elemei.⁵ A felidézési kísérlet nemcsak a dialógus helyzetben kapott eredményeket erősítette meg, hanem minimálisra csökkentette a tévedéseket. A disszertáció 25 év múltán is izgalmas feltevéseket, eljárásokat és következtetéseket tartalmaz.

A 20. Század Hangja gyűjtemény első Síklaki István munkásságára vonatkozó, 409_24_1 számú alegységben – a kandidátusi disszertáció és annak tézisei mellett – 10 különböző írást olvashatunk, amely a szociálpszichológus szemszögéből vizsgálja pl. a nyelvhasználat egyes elemeit, a szövegértelmezés lehetőségeit és a kommunikációs automatizmusokat. Síklaki a nemzetközi – elsősorban angolszász – szakirodalmat felhasználva olyan kísérletekbe kezdett, amelyekkel jelentősen hozzájárult a kognitív pszichológia hazai fejlődéséhez, ezen írásainak megállapításai máig érvényesek.

3 Síklaki abból indult ki, hogy az egyén nyelvhasználatában mindig adódnak rá jellemző és viszonylag állandó megnyilatkozások, amelyben szerepe van a beszélő stílusának. A kísérletvezetés során Síklaki a közös beszélgetés során, a feladat bemutatása után passzív megértő hallgatója lett az aktív beszélőknek, akik véleményt mondtak a látottakról, hallottakról anélkül, hogy ebben bármi is korlátozta volna őket. Ezzel a módszerrel csökkentette az „általános igazságok” megfogalmazását és erőteljesebben érvényesült az egyéni vélemény, tapasztalat.

4 Bartlett (1932) emlékezetvizsgálatában nem csak azt figyelte meg, hogy mi és hogyan változik meg a felidézett és visszakérdezett mese különböző időpontokban történő felidézése során hanem azt is, miből adódnak a változások, A mély benyomások hosszú időn át pontosan felidézhetők, mivel a beszélő kultúrája, tapasztalatai alapján erősen azonosul azokkal, viszont a számára kevésbé fontos részek elmosódnak vagy más kontextusba kerülnek. Ezt a módszert differenciálta Síklaki, és kimutatta a narratívák és az érzelmi állapot közötti szoros összefüggést.

5 Bartlett (1932) emlékezeti tesztje (*A szellemek háborúja*) alapján feltételezte, hogy a rögzült sémákat a beszélő összekapcsolja a tanult, hallott ismeretekkel, információkkal. Később erre épül a kognitív pszichológia emlékezet kutatása, melyet úgy lehet modellezni, mint egy számítógépet: információ kódolás – tárolás, - előhívás. Síklaki ezt a felismerést adaptálta saját kísérleteiben, eredményei pedig igazolták az emlékezet elemeinek összekapcsolhatóságát.

A gyűjtemény további darabjai (409_24_2, 409_24_3, 409_24_4) résztanulmányokat, kommunikációs módszertani leírásokat, vizsgálati és előadás-anyagokat tartalmaznak magyar és angol nyelven.

A 409_24_2 alegységbe módszertani tanulmányok kerültek, melyek a szerző kiadatlan kéziratok. Ezek közül szociológiatörténeti szempontból is figyelemreméltóak *A drog prevenció, a Kommunikáció és interakció a pedagógiában, A terápiás interjú, mint verbális kommunikáció, vagy a The language of deception and manipulation* című írások. De ugyanebben a gyűjteményrészben olvasható egy, megrendelésre készült kutatási előtanulmány is a vegyi üzemekkel kapcsolatos környezeti kockázatok lakossági kommunikációjáról. Síklaki ebben a prevenció és a lakosság nyílt kommunikációjú felkészítése mellett érvel meglehetősen közérthetően. Az írás társszerzője Marián Andor.

A 409_24_3 alegységben a hazai pártokról, ideológiai trendekről, értékekről szóló 15 tanulmány és előadás olvasható. Jellemzően valamennyi anyag kor- és kórtörténeti értékkel bír. A direkt pártpolitikai törekvések bemutatásától a politikai diskurzus szerepének és társadalmi befolyásának elemzésén át a hatalom szociálpszichológiájáig terjed a skála. Ugyanitt a rejtett ideológiákról, a közbeszédéről, a demagógiáról, a korrupcióról (a tanulmányt meg nem valósított akcióterv egészíti ki), valamint a nyilvánosság és a manipuláció természetéről is találhatunk írásokat.

A 409_24_4 alegységben az oktatással, pedagógiai irányzatokkal kapcsolatos dolgozatok találhatóak, döntően a konfliktusok és kezelésük, az internet és az oktatás, iskola vonatkozásában. Itt kapott helyet egy teljes felmérés anyaga általános iskolai tanulók tantárgyi ismereteiről, attitűdjéről, az iskola és a szülők kölcsönös elvárásairól, valamint a pénz szerepéről a generációk életében.

Síklaki 1994-ben monográfiát írt a meggyőzés szociálpszichológiájáról, amely máig a hazai szakirodalom egyik alapműve: szociolingvisztikai, kommunikációelméleti szempontok alapján kutatta a meggyőzés, a rábeszélés, a mások viselkedésének és gondolkodásmódjának befolyásolási lehetőségeit, valamint ezek mértékét és hatását a mikro- és makrokörnyezetre (Síklaki 1994). A szerző szerint a meggyőzés háttérében a hatékony érvelés áll, célja a valóság sajátos értelmezése és ennek elfogadtatása. Továbbfejlesztve a meggyőzésről vallott nézeteit, Síklaki azt a kapcsolatrendszer is kutatta, amely összekötheti a meggyőzést és a manipulációt, mivel felfogása szerint a meggyőzés döntően nyílt kommunikációt jelent, míg a manipulálás rejtett. Ez utóbbi egyik hétköznapi megjelenési formája a demagógia.

Szerepel a gyűjteményben olyan résztanulmány, vizsgálati anyag, amely a meggyőzés pszichológiájából kiindulva a játékelmélet, illetve a reklámpszichológia körébe tartozik. Síklaki ezek szintetizálásaként a 2010-es évektől kezdve gyakran ír személyközi konfliktusokról és kezelésükről, új aspektusból értelmezve a korábbi kognitív pszichológiai, meggyőzési technikákat és játékelméleti feltevéseket (Sass–Síklaki 2011).

Alkalmazott kutatóként, szociálpszichológusként, szoftverfejlesztőként ugyanakkor azt is megfogalmazza, mit tekint egyéni és szervezeti szinten sikeres konfliktuskezelésnek. Új szempontok szerint vizsgálja az értékeket és változásukat: a Schwartz-féle értékesztben szereplő fontossági sorrendet (az egyén magatartását motiváló és biológiai, társas interakcióival, csoportos előmenetelének esélyeivel összefüggő vágyott célok). Írásaiban példákkal illusztrálja és bizonyítja, hogy a Thomas Kilman-féle 5 dimenziós konfliktuskezelési modell (vetél-

kedő/versengő, konfliktuskereső, elkerülő/visszahúzódó, alkalmazkodó/békülékeny) és a Schwartz-féle értékelosztás megfeleltethetők egymásnak, így a praxisban együttesen jól alkalmazhatók tényleges konfliktuskezelésre, azaz tájékozódási keretet adhatnak a mögöttes érdek azonosítására, illetve valószínűsíthetővé teszik az egyén várható viselkedését konfliktushelyzetekben.

A fentebb bemutatott tanulmányok jól tükrözik Síklakinak azt az interjúban is elhangzó állítását, hogy példaképe Pléh Csaba, Kónya Anikó, László János volt, továbbá érdemi munkakapcsolatban állt Csepeli Györggyel, Bánlaki Györggyel, Horányi Özsébbel és Terestyéni Tamással.

Míg korábbi kutatásai az emlékezeti folyamatokkal, a szövegemlékezettel, a narratíváival (a különböző beszéd módok tipológiai vizsgálatával), a meggyőző kommunikáció pszichológiájával foglalkoztak, Síklaki István jelenleg a pszichológia területén a híresztelés, rágalmozás, az autoritás természete, az előítéletek és a kommunikáció, az online kommunikáció kognitív hatásai, a kvalitatív kutatások kognitív pszichológiai alapjai témákban folytat vizsgálatokat.

HIVATKOZÁSOK

- Bartlett, F. P. (1985) *Emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológia tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Sass J. – Síklaki I. (2011) *A társadalmi konfliktusok kezelése*. (Tananyag) Budapest: BCE. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2010-0003_07_Tarsadalmi_konfl_kezelese/adatok.html
- Síklaki I. (1980) *Elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatások*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Síklaki I. (1989) Kényes egyensúly. Az olvasói koherencia megteremtése. *Pszichológia*, 9, 119–136.
- Síklaki I. (1990a) *A koherencia teremtése*. Budapest: MTA Pszichológiai Intézet. Kandidátusi disszertáció. Kézirat.
- Síklaki I. (szerk.) (1990b) *A szóbeli befolyásolás alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Síklaki I. (1994) *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Thorndyke, P.W. (1977) Cognitive structures in comprehension and memory of narrative discourse. *Cognitive Psychology*, 9(1): 77–110.
- Tibori T. (2013) Az esztétikai befogadás vizsgálata. In T.Kiss – Tibori (szerk.) *Kulturkapuk*. Budapest: Belvedere Kiadó. 179–226.
- Üzleti Gondolkodók Klubja (2012) Interjú Síklaki Istvánnal <http://www.business thinkers.biz/sklaki-istvn> (letöltve: 2016-12-03)
- Warren, W.H. – Nickolas, D.W. – Trabasso, T. (1979) Event chains and inferens in understanding narratives. In Freedle, R. O. (szerk.) *New Directions in Discourse Processing*. Vol. 2. Norwood: Ablex.

A témával kapcsolatos újabb írások (válogatás)

- Síklaki I. (2012) Face work and the style of the office. In Jenei, Á. (szerk.) *Communication with the Public: From the Local Government Perspective*. Budapest: BCE, 79–86.
- Síklaki I. (2012) A szuverén ágensségtől az együttműködésen át a nyelvig. In Bajnok A. – Kopics M. – Milován A. – Pólya T. – Szabó L. (szerk.) *A kommunikációs állapot. Diszciplináris rekonstrukciók*. Budapest: Typotex, 51–58.
- Síklaki I. (2010) *Előítélet és a tolerancia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Síklaki I. (2009) A manipuláció arcai: szociálpszichológiai kitekintés. In Simon G. *Báránbőrben: a nyílt agressziótól a manipulációig*. Budapest: Háttér, 260–341.
- Síklaki I. (2006) *Vélemények mélyén: a fókuszcsoport módszer, a kvalitatív közvéleménykutatók alapszere*. Budapest: Kossuth Kiadó.